

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОДУКЦІЇ В КОНТЕКСТІ КОНЦЕНТРАЦІЇ КАПІТАЛУ В СФЕРІ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

О.О.Красноруцький, кандидат економічних наук, доцент
Харківський національний технічний університет
сільського господарства ім. Петра Василенка

У статті розглянуто основні проблеми формування конкурентного потенціалу вітчизняного агропромислового комплексу в контексті вивчення концентрації капіталу всередині різних рівнів маркетингової інфраструктури внутрішнього ринку агропродовольчої продукції.

Ключові слова: конкурентоспроможність, концентрація капіталу, агропромисловий комплекс, внутрішній ринок, агропродовольча продукція.

Постановка проблеми. Забезпечення сталого розвитку суб'єктів аграрного сектора економіки України та вирішення проблем продовольчої безпеки держави неможливе без створення ефективного конкурентного середовища, яке б продуктивно сприяло підвищенню результативності діяльності сільськогосподарських товаровиробників. На сьогоднішній день, на внутрішньому українському ринку агропродовольчої продукції склалася парадоксальна ситуація, за якої вітчизняні виробники не витримують конкуренції з постачальниками імпортованих товарів.

Результати виконаних нами раніше досліджень доводять, що причини проблем формування конкурентоспроможності вітчизняної агропродовольчої продукції на внутрішньому ринку та невикористання існуючих переваг для формування експортного потенціалу аграрних галузей слід шукати в площині дисбалансів у рівні концентрації капіталу всередині різних рівнів маркетингової інфраструктури зазначеного ринку [1]. При цьому існуюча на сьогоднішній день ситуація не сприяє підвищенню результативності виробників та реалізації стратегій розвитку їх виробничо-комерційної діяльності через не-

можливість створення умов для розширеного відтворення капіталу товаровиробників. Основною ж проблемою, що стримує розвиток конкурентного потенціалу вітчизняних виробників сільськогосподарської та продовольчої продукції, є високий ступінь олігополізації сфери обігу агропродовольчої продукції та моносонічний характер взаємодії торговельних посередників з виробниками.

Розв'язання вказаних протиріч доцільно здійснювати шляхом всебічного вивчення процесів, що протікають на внутрішньому ринку агропродовольчої продукції в контексті вирішення завдань підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції та її виробників, та опрацювання на основі результатів такого аналізу системи заходів, які сприятимуть гармонізації економічних інтересів всіх учасників ринку, що розглядається.

Аналіз останніх досліджень і публікації. Забезпечення ефективного функціонування ринку, проблеми побудови ефективних систем розподілу продукції на товарному ринку, в тому числі і на ринках агропродовольчої продукції, а також проблемам гармонізації відносин учасників ринкових процесів є предметом досліджень багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів, зокрема, П.Т.Саблука, В.М.Алексійчука, Б.Й.Пасхавера, А.С.Савощенка, Ф.Г.Панкратова, О.Пустовойт, Дж.П.Пітера, Дж.Донеллі та інших. Природа конкуренції та формування конкурентоспроможності суб'єктів економічної активності, структур і галузей досліджуються в роботах таких вчених, як М.Портер, Д.Росс, Й.Шумпетер, Л.Качаліна, І.Піддубний, П.Саблук, А.Піддубна, В.Краснов і багатьох інших. В дослідженнях вказаних авторів достатньо детально розглядаються питання формування конкурентної ситуації, функціонування та відтворення капіталу учасників комерційних процесів на ринку та їх конкурентного потенціалу, формування та функціонування маркетингової інфраструктури ринку. Однак, на сьогоднішній день, недостатньо глибоко проробленими залишаються питання взаємного впливу кон-

центрації капіталу суб'єктів ринку та формування і розвитку конкурентної ситуації на ньому, а також забезпечення конкурентоспроможності продукції окремих галузей. Характер досліджень цих питань носить недостатньо системний характер та вимагає подальшого наукового пророблення, до того ж проблеми гармонізації економічних інтересів залишаються не вирішеними ні на теоретико-методологічному, ані на практичному рівнях.

Постановка завдання. Метою дослідження, результати якого викладено в даній роботі, є вивчення взаємозв'язку конкурентоспроможності вітчизняної агропродовольчої продукції та концентрації капіталу всередині функціонально-відокремлених груп суб'єктів ринків сільськогосподарської та продовольчої продукції, а також виявлення найбільш раціональних шляхів розвитку конкурентного потенціалу виробників вказаної продукції.

Виклад основного матеріалу. Аграрні підприємства здатні виробляти сільськогосподарську продукцію, в першу чергу – продукцію рослинництва, що перевищує за своїми якісними показниками кращі зарубіжні зразки. Умови для цього закладено довготривалою економічною кризою та її руйнівними наслідками, що торкнулися, насамперед, стану фінансового забезпечення сільськогосподарського виробництва, а саме: на 70% площ земельних угідь сільськогосподарського призначення протягом більш ніж 15 років не вносилися повні дози мінеральних добрив та засобів хімічного захисту рослин, що створило агротехнологічні умови, необхідні для виробництва сільськогосподарської продукції органічного походження [2]. Тобто, на сьогоднішній день найраціональнішим шляхом було б використання цих наслідків кризових явищ засобу формування товарної стратегії підприємств галузі та, відповідно, зміцнення їх конкурентних позицій. Сучасна доктрина розвитку вітчизняного агропромислового комплексу спрямована на нарощування обсягів виробництва про-

дукції без врахування можливостей використання вказаних переваг, а лише за рахунок використання запозичених інтенсивних та інноваційних технологій або, частіше, їх фрагментів. При цьому фактично нехтуються екологічні, агрономічні та технічні наслідки застосування такого підходу. До того ж некомплексне використання запозичених зарубіжних технологій або використання їх окремих фрагментів дозволяє досягти лише часткового та недовготривалого ефекту у вигляді підвищення урожайності та економії виробничих витрат. При проведенні досліджень конкурентоспроможності вітчизняного агропромислового комплексу ми виходили з того, що конкурентоспроможність підприємства визначається реалізацією можливостей у провадженні ефективної поведінки на ринку, яка призводить до отримання певних позитивних результатів діяльності. За основні критерії конкурентоспроможності нами було використано показники обсягів продажів продукції та обсягів отримання прибутку в розрізі окремих видів продукції сільського господарства та переробної промисловості (табл. 1).

Рівень рентабельності виробництва та реалізації продукції сільського господарства в 2007 році склав 15,6% при рівнях рентабельності продукції рослинництва 12,4% та продукції тваринництва – 3,3%, рівень рентабельності виробництва та реалізації продукції переробної промисловості склав 38,8%. (табл. 1).

В цілому позитивні результати діяльності вітчизняного агропромислового комплексу забезпечуються підвищеною ефективністю виробництва продукції рослинництва та переробки сільськогосподарської сировини. При цьому занепад тваринницької галузі сприяє побудові неефективної структури аграрного сектора економіки, функціонування якої матиме непередбачені наслідки екологічного, соціального та економічного характеру.

Таблиця 1

Основні економічні показники в агропромисловому комплексі України

Показник	Роки										Приріст (2007 р. до 2001 р.), %	
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007					
Обсяг реалізації сільськогосподарської продукції, млн грн	85796	86784	77271	92531	92586	94895	88769					3,47
в тому числі:												
продукції рослинництва	49075	48113	41105	55638	53976	54909	49718					1,31
продукції тваринництва	36721	38761	36166	36893	38610	39986	39051					6,35
Обсяг реалізації продуктів переробки сільськогосподарської продукції, млн грн	70352,72	67691,52	65680,4	73099,5	74994,7	79711,8	69239,8					-1,58
Собівартість реалізованої продукції сільського господарства, млн грн	70650,7	83819,5	75794,9	91247,7	91332,8	94264,6	84600,1					19,74
в тому числі:												
продукції рослинництва	31506,2	37383,8	38570,0	53668,4	53075,8	53341,7	44216,4					40,34
продукції тваринництва	39144,6	46435,7	37224,9	37579,3	38257,0	40922,9	40383,7					3,17
Собівартість реалізованої продукції переробної промисловості, млн грн	50654,0	49414,8	51230,7	56286,6	60745,7	65363,7	60931,0					20,29
Прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції, млн грн	15145,3	3054,5	1476,1	1283,3	1253,2	630,4	4168,9					-72,47
в тому числі:												
продукції рослинництва	17568,9	10729,2	2535,0	1969,6	900,2	1567,3	5501,6					-68,69
продукції тваринництва	-2423,6	-7674,7	-1058,9	-686,3	353,0	-936,9	-1332,7					-45,01
Прибуток від реалізації продукції переробної промисловості, млн грн	19996,8	34404,7	24564,2	34961,1	30587,1	28900,9	23669,1					18,36
Сукупний прибуток виробничих підприємств АПК, млн грн	35142,0	37459,2	26040,3	36244,4	31840,3	29531,3	27838,0					-20,78
Рівень рентабельності,%	21,4	3,6	1,9	1,4	1,4	0,7	4,9					-77,01
а) продукції сільського господарства,												
б) продукції рослинництва,%	55,8	28,7	6,6	3,7	1,7	2,9	12,4					-77,69
в) продукції тваринництва,%	-6,2	-16,5	-2,8	-1,8	0,9	-2,3	-3,3					-46,70
Рівень рентабельності переробки сільськогосподарської продукції,%	39,5	69,6	47,9	62,1	50,4	44,2	38,8					-1,60
Рівень рентабельності виробництва продукції та її переробки,%	29,0	28,1	20,5	24,6	20,9	18,5	19,1					-33,97

Це пояснюється, в першу чергу, тим, що найбільшою трудомісткістю відзначаються технологічні процеси саме у тваринництві, що, відповідно, визначає структуру зайнятості сільського населення. Тобто демографічні проблеми українського села мають в якості свого економічного підґрунтя саме зміни галузевої структури агровиробництва. До того ж, структурні зрушення в аграрному секторі, які призводять до згортання тваринницької галузі, спричиняють агрономічні та агроекологічні порушення у відтворенні земельних ресурсів через брак органічних добрив.

Нарешті, держава все більше опиняється в умовах продовольчої небезпеки в частині забезпечення її внутрішнього споживання продукцію тваринництва.

При виконанні даного дослідження нами було зроблено припущення про існування зв'язку між конкурентоспроможністю підприємств агропромислового комплексу та концентрацією капіталу на певних рівнях інфраструктури внутрішнього аграрного ринку.

Справа в тому, що конкурентоспроможність оператора ринку формується та розвивається в умовах певної конкурентної ситуації на ринку. В свою чергу, конкурентна ситуація на аграрних ринках нашої держави є такою, що наближається до ринку олігополії на невиробничих рівнях маркетингової інфраструктури та є майже ринком моносонії на виробничому рівні.

На нашу думку, така ситуація, насамперед, пояснюється низьким ступенем концентрації капіталу на виробничому рівні маркетингової інфраструктури ринку сільськогосподарської продукції, який не дозволяє продуктивно розвиватися процесам олігополізації товаровиробників, а також поглиблювати їх горизонтальну інтегрованість та кооперацію.

Проте на більш високих рівнях маркетингової інфраструктури ринку сільськогосподарської продукції, у сфері її обігу, спостерігається зворотна картина. А саме, концентрація торговельного капіталу достатня для суттєвого впливу на конкурентну ситуацію та олігополізацію цього ринку на рівні маркетингового посередника.

За критерій при кількісній оцінці концентрації капіталу в галузі нами було використано відношення обсягу реалізації продукції 10 та 100 найкрупніших операторів ринку до загального обсягу реалізації продукції в державі (табл. 2).

У 2007 році ці показники становили для підприємств аграрного сектора, відповідно, 0,08% та 2,4% по продукції рослинництва, 0,02% та 1,05% по продукції тваринництва.

Визначені за тим же критерієм рівні концентрації капіталу в сфері обігу ринку сільськогосподарської продукції становлять 8,09% та 72,4%, а в сфері переробки сільськогосподарської продукції, відповідно, — 9,6% та 44,3%.

Результати проведення кореляційного аналізу залежності рівня конкурентоспроможності від рівня концентрації капіталу свідчить про наявність тісного зв'язку між ними — коефіцієнт кореляції коливається в межах від 0,59 до 0,83.

Таким чином, основною причиною незадовільної ситуації в формуванні конкурентного потенціалу вітчизняного агропромислового комплексу є низький рівень концентрації капіталу в галузях виробництва сільськогосподарської сировини, який, фактично, унеможливає суттєвий вплив на формування конкурентної ситуації на внутрішньому ринку сільськогосподарської продукції з боку товаровиробника. При цьому існує суттєве розшарування сільськогосподарських товаровиробників за рівнем ефективності своєї діяльності не дозволяє ефективно провадити процеси горизонтальної інтеграції та кооперації з метою збільшення концентрації капіталу в галузі. За статистичними даними, частка збиткових аграрних підприємств у 2007 році склала 28% [3]. За даними власних досліджень, кількість підприємств, що характеризуються низьким рівнем ресурсного забезпечення своєї діяльності, який опосередковано свідчить про концентрацію капіталу в галузі, складає 38,7%, підприємств, становище яких можна розглядати як задовільне — 31,6%, а доля стабільно та ефективно функціонуючих сільськогосподарських підприємств складає лише 4,9%. Таким чином, в сучасних умовах навіть за недостатнього рівня ресурсного забезпечення певна частка сільськогосподарських підприємств здатна провадити ефективну діяльність.

Концентрація капіталу в агропромисловому комплексі України

Показник	Роки										В середньому за 2001-2007р.	
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2007				
Обсяг реалізації продукції рослинництва, млн грн:												
- по країні в цілому	49075	48113	41105	55638	53976	54909	49718	49718	50362			
а) по 10 найкрупніших виробників	29,45 0,06	33,68 0,07	32,88 0,08	50,07 0,09	53,98 0,1	38,44 0,07	44,75 0,09	44,75 0,09	40,46 0,08			
б) по 100 найкрупніших виробників	981,50 2,0	1154,71 2,4	1150,94 2,8	890,21 1,6	1727,23 3,2	1262,91 2,3	1242,95 2,5	1242,95 2,5	1201,5 2,4			
Обсяг реалізації продукції тваринництва, млн грн:												
- по країні в цілому	36721	38761	36166	36893	38610	39986	39051	39051	38027			
а) по 10 найкрупніших виробників	7,34 0,020	5,81 0,015	9,04 0,025	7,38 0,020	6,56 0,017	8,80 0,022	8,20 0,021	8,20 0,021	7,59 0,02			
б) по 100 найкрупніших виробників	392,9 1,07	399,2 1,03	383,4 1,06	383,7 1,04	413,1 1,07	411,9 1,03	410,0 1,05	410,0 1,05	399,2 1,05			
Обсяг реалізації продуктів переробки сільськогосподарської продукції, млн грн:												
- по країні в цілому	70353	67692	65680	73099	74995	79712	69240	69240	71538,6			
а) по 10 найкрупніших виробників	6894,6 9,8	6430,7 9,5	6239,6 9,5	7309,9 10	6899,5 9,2	7492,9 9,4	6785,5 9,8	6785,5 9,8	6864,7 9,6			
б) по 100 найкрупніших виробників	31025,5 44,1	29919,7 44,2	29096,4 44,3	32529,3 44,5	33297,6 44,4	35232,6 44,2	30742,5 44,4	30742,5 44,4	31691,9 44,30			
Обсяг реалізації сільськогосподарської продукції, млн грн:												
- по країні в цілому	156149	154566	142951	165630	167581	174607	158009	158009	159927			
а) по 10 найкрупніших операторів невиноробничої сфери	12663,7 8,11	12566,2 8,13	11536,2 8,07	13333,3 8,05	13574,0 8,1	14108,2 8,08	12782,9 8,09	12782,9 8,09	12937,8 8,09			
б) по 100 найкрупніших операторів невиноробничої сфери	112583,2 72,1	112369,1 72,7	103639,7 72,5	119750,8 72,3	121663,6 72,6	126240,7 72,3	114556,4 72,5	114556,4 72,5	115829,1 72,4			

На фоні проілюстрованої ситуації капітал суб'єктів переробної сфери та сфери обігу сільськогосподарської продукції функціонує цілком стабільно (табл. 2). Сезонність аграрного виробництва зумовлює досить тривалий період обігу капіталу суб'єктів виробничої сфери у порівнянні з операторами сфери обігу, що поглиблює згадані вище диспропорції у рівні концентрації капіталу всередині різних рівнів маркетингової інфраструктури аграрних ринків. Вітчизняні виробники сільськогосподарської продукції ведуть свою збутову діяльність у достатньо складних умовах вітчизняного ринку, який є олігополізованим на рівні маркетингових посередників та таким, що наближається до ринку досконалої конкуренції на рівні виробника. При цьому олігополізація даного ринку на рівні безпосередніх товаровиробників на сьогоднішній день не є можливою, в першу чергу, через низьку концентрацію капіталу в аграрному секторі економіки та низький рівень ефективності їх діяльності. Отже, для забезпечення ефективної поточної діяльності виробникам необхідно або збільшувати масштаб виробництва, або вирішувати проблему створення великих партій стандартної продукції, або встановлювати довготривалі прямі зв'язки з переробними підприємствами та крупними посередниками, тобто змінювати свою позицію в структурі системи розподілу продукції, що склалася на ринку [4].

Домінування інтересів суб'єктів сфери обігу на ринках сільськогосподарської продукції та продовольства призводить також до неефективності заходів зі стимулювання горизонтальних інтеграційних процесів в сільському господарстві України, а також заходів з прямого державного регулювання цін та доходів товаровиробників. На нашу думку, виходом з зазначеної ситуації є застосування регулюючих заходів, спрямованих на більш повний та контрольований перелив торговельного капіталу до сфери виробництва. При цьому практичний досвід свідчить про високу результативність лише інтеграційних процесів вертикального характеру, ефективність суб'єктів господарювання, задіяність в яких забезпечується високою

глибиною переробки та передпродажної підготовки сільськогосподарської сировини, а також більшою гнучкістю товарної політики. На нашу думку, головні напрями створення вертикальних інтегрованих структур в агропромисловому комплексі мають ґрунтуватися на вирішенні проблем зберігання сільськогосподарської продукції (з метою запобігання негативному впливу сезонних цінових коливань), технологічному зростанні підприємств аграрного сектора (інвестиціях у розвиток матеріально-технічної бази та техніко-технологічного забезпечення виробництва продукції), реставрації тваринницької галузі в контексті забезпечення продовольчої безпеки держави та збалансованого розвитку аграрного виробництва.

Висновки. Основною передумовою забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської та продовольчої продукції є використання існуючих переваг екологічного та агротехнічного характеру за умови досягнення більш високого рівня концентрації капіталу в аграрних галузях. Вирішення цього комплексу завдань є на сьогоднішній день основним шляхом створення умов для виробництва якісної сільськогосподарської сировини, продуктів її переробки та продукції харчової промисловості при оптимальних витратах та в потрібних обсягах, які б забезпечували внутрішнє споживання та створювали переваги вітчизняних виробників перед постачальниками імпортованої продукції. Рівень концентрації капіталу в галузях вітчизняного сільського господарства в десятки разів нижчий за аналогічні показники переробної сфери агропромислового комплексу та харчової промисловості, а також сфери обігу ринків сільськогосподарської та продовольчої продукції. Дана обставина гальмує розвиток процесів олігополізації аграрних ринків на рівні товаровиробника та унеможливає отримання високих результатів від реалізації процесів горизонтальної інтеграції та кооперації сільськогосподарських виробників. Така ситуація не сприяє розвитку конкурентоспроможності продукції вітчизняного агропромислового комплексу та призводить до посилення конкурентної

боротьби між постачальниками вітчизняної та імпортованої продукції на внутрішньому ринку, а також є причиною повільного розвитку експортного потенціалу українських виробників агропродовольчої продукції. При цьому заходи з підвищення рівня концентрації капіталу у виробничій сфері агропромислового комплексу, а отже і створення економічного підґрунтя з метою збільшення конкурентного потенціалу галузей, можуть бути реалізовані лише на основі вертикальної інтеграції та створення умов для підвищення ефективності основної діяльності товаровиробників, що сприятиме більш інтенсивному переливу торговельного капіталу до сфери виробництва.

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження розглянутої проблематики мають стосуватися наукового обґрунтування раціональних шляхів розвитку інтеграційних процесів на ринках сільськогосподарської продукції та продовольства в контексті забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної продукції та гармонізації відносин суб'єктів ринку агропродовольчої продукції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Красноручський О. О. Концентрація капіталу суб'єктів внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції: конкурентні, ресурсні та розподільчі аспекти / О. О. Красноручський // Вісник СНАУ. Серія. «Економіка та менеджмент». — Суми: СНАУ, 2008. — Випуск 8/1 (31). — С. 108—115.
2. Статистичний щорічник України за 2007 рік / [за ред. О. Г. Осауленка]. К.: Державний комітет статистики України, 2008. — 571 с.
3. Сільське господарство України за 2007 рік / [за ред. Ю. М. Остапчука]. — К.: Державний комітет статистики України, 2007. — 392 с.
4. Пустовойт О. Внутрішній ринок України: потенціальні та реальні можливості впливу на економічне зростання / О. Пустовойт // Економіка України. — №3. — 2007. — С. 52—59.